

Хохліна О.П., професор кафедри
психології та педагогіки факультету №2
НАВС, доктор психологічних наук,
професор

До проблеми біологічної та соціальної детермінації становлення
особистості

Саме особистість та її становлення є пріоритетною цінністю суспільних, і, зокрема освітніх, впливів людину; саме особистісне становлення є вершинною метою психічного розвитку людини. Розуміння суті особистості, детермінант її становлення є необхідною умовою забезпечення адекватності, повноти цього процесу та досягнення розвивальних та педагогічних ефектів.

Особистісне становлення розглядається щонайперше в аспекті його біологічної та соціальної детермінації. Відмічається важливе, але неоднакове,

значення кожного чинника для формування особистості, що важливо враховувати при забезпеченні спеціального психолого-педагогічного впливу на особу. У чому ж суть цих чинників?

Людина народжується щонайперше як біологічна істота, як індивід. Індивід, на думку переважної більшості вчених, - це представник людини як біологічної істоти. А тому індивід - це носій природних, біологічних властивостей, які даються людині переважно від народження. Такі властивості уможливають бути самостійним живим організмом, представником homo Sapiens. Людина індивідом народжується. До індивідних властивостей (за Б.Г.Ананьєвим) відносяться первинні: 1) індивідуально-типологічні властивості - конституційні (особливості фізичної будови людини); нейродинамічні (особливості діяльності нервової системи); білатеральні (властивості функціональної геометрії тіла у вигляді симетрії та асиметрії); 2) вікові та статеві властивості; та вторинні, які виникають на основі первинних і «надбудовуються» над ними, - органічні потреби, темперамент, задатки.

У цілому індивідні властивості людини розглядаються у психології як природня, біологічна умова (біологічний чинник, основа) онтогенетичного, у тому числі й особистісного, розвитку людини. У зазначеному аспекті найбільше значення мають центральна нервова система, головний мозок, аналізатори, стан здоров'я, задатки. Так, до умов нормального розвитку індивіда Г.М.Дульнев та О.Р.Лурія відносять: 1) «нормальну роботу головного мозку та його кори», тобто необхідну нейробіологічну готовність з боку різних мозкових структур та всього мозку в цілому як системи; 2) «нормальний фізичний розвиток дитини та пов'язане з ним збереження нормальної працездатності, нормального тонуусу нервових процесів»; 3) «збереженість органів чуття, які забезпечують нормальний зв'язок із зовнішнім світом».

Л.С.Виготський також стверджував, що розвиток вищих форм поведінки потребує певної міри біологічної зрілості, певної структури як передумови.

У спеціальній психології представлено дані щодо впливу на виникнення порушень психофізичного розвитку таких біологічних чинників, як: хромосомно-генетичні відхилення в організмі дитини; ендокринні захворювання матері (наприклад, діабет); інфекційні та вірусні захворювання матері під час вагітності (краснуха, токсоплазмоз, грип); венеричні захворювання батьків (гонорея, сифіліс); розбіжність резус-факторів; біохімічні шкідливі впливи (радіація; екологічні забруднення навколишнього середовища тяжкими металами (ртуть, свинець); використання харчових добавок, неправильне використання медичних препаратів; використання їжі рослинного походження - фруктів, овочів, зелені, - вирощених на землі, надміру удобреній штучними добривами. Особливо шкідливими ці впливи є на батьків до вагітності жінки, на жінку під час вагітності та на дитину в постнатальний період; алкоголізм і наркоманія батьків, особливо матері; гіпоксія (киснева недостатність); токсикоз матері під час вагітності, особливо в другій її половині; патологічний перебіг пологової діяльності жінки,

особливо травматизація головного мозку дитини; серйозні відхилення в соматичному здоров'ї матері (у тому числі недоїдання, загальна соматична ослабленість, гіповітаміноз); мозкові травми в дитини, тяжкі інфекційні та токсико-дистрофічні захворювання в постнатальний період; хронічні захворювання дитини в ранньому та дошкільному віці (діабет, захворювання крові, серцево-судинні хвороби, астма, туберкульоз) та ін.

Природня основа обумовлює виникнення особливостей психіки, особистості, шляхів та способів розвитку, позначається на рівні та висоті досягнень у ньому. Але й відмічається, що формування мозкових систем людини (як біологічної умови розвитку) відбувається в процесі його предметної та соціальної активності. Таким чином показується вплив соціальних умов на становлення біологічної основи психофізичного розвитку людини.

Народившись, людина-індивід потрапляє у соціальні умови, під їх вплив, засвоює соціальний досвід (соціалізується) у формі знань та способів дій щодо навколишнього природного та соціального середовища, форм активності (діяльності, спілкування, поведінки). І тоді людина-індивід стає особистістю. Лише аналіз відносин «індивід-суспільство» дозволяє розкрити основу властивостей людини як особистості (Б.Ф.Ломов).

До соціальних умов відносять умови зростання людини, її перебування в сім'ї, найближчих соціальних групах, ставлення до неї, наявність та особливості спілкування, і щонайперше - навчання та виховання. Так, Г.М. Дульнев та О.Р. Лурія особливе значення для нормального розвитку надають систематичності та послідовності навчання дитини у сім'ї та закладах освіти.

Слід зазначити, що соціальні впливи на розвиток дитини мають місце ще до її народження. Йдеться про несприятливі соціальні ситуації, в яких знаходиться мати дитини і які спрямовані проти самої дитини, довготривалі негативні переживання матері, сильні короточасні стреси. Суттєвий вплив має і психологічний стан матері під час пологів. Але вплив соціальних умов на розвиток дитини ще більше зростає, коли вона народжується.

Незважаючи на те, що розвиток людини та конкретно її особистісне зростання визначається сполученням біологічних та соціальних умов, природного та культурного планів розвитку (що утворюють по суті єдину низку соціально-біологічного формування особистості дитини (Л.С. Виготський), саме соціальні умови є провідним чинником психічного розвитку та становлення особистості. Адже дитина навіть з органічними ураженнями головного мозку, потрапляючи в спеціальні умови навчання та виховання, під своєчасний коригуючий вплив, здатна до успішної соціалізації та подальшої інтеграції у систему суспільних відносин, досягнення повноти особистісного становлення за повнотою характеристик та критеріїв. І навпаки: у дитини зі сприятливими біологічними передумовами розвитку при відсутності нормальних соціальних умов зростання можуть з'являтися певні вади та відхилення у становленні соціально-значущих якостей особистості. Про це свідчать і факти виникнення відхилень у розвитку, зокрема «синдрому

госпіталізму», в умовах комунікативної та емоційної деривації; девіацій в умовах зростання у неблагополучній родині та ін.

Таким чином, у психології особистісний розвиток пов'язується з входженням людини-індивіда у суспільні відносини, із соціалізацією. У зв'язку з цим Л.С. Виготський відмічає, що особистість - поняття соціальне, надприродне. А найпростішими визначеннями особистості, відповідно, є такі: особистість - це соціалізований індивід; це носій суспільних відносин; це носій соціальних (соціально-значущих) властивостей; це соціальна якість людини.